

УДК 343.982.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.108>

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА В ДОКАЗУВАННІ

Орлова Т.А.,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки факультету №1, ХНУВС,
ORCID: 0000-0002-7635-1160

Ганжа Т.В.,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри криміналістики, судової експертології
та домедичної підготовки факультету №1, ХНУВС
ORCID: 0000-0001-9769-486X

Волобуєв І.Р.,

студент групи 01-22-04 факультету прокуратури
Національного юридичного університету імені
Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0008-2607-0548

Орлова Т.А., Ганжа Т.В., Волобуєв І.Р. Про перспективи використання результатів досліджень із застосуванням поліграфа в доказуванні.

У представленій статті розкрито загальні напрями і перспективи використання результатів досліджень із застосуванням поліграфа у процесі доказування в кримінальних провадженнях. На підставі отриманих даних про технічні можливості поліграфа та його програмного забезпечення розкрито перелік сфер, у яких використання результатів таких досліджень в Україні є найбільш ефективним. Висвітлено значення результатів поліграфічних експертних досліджень у системі доказів. Наголошено, що крім тактичного значення у процесі доказування, висновок експерта може стати підставою ухвалення слідчим суддею таких важливих рішень у провадженні, як проведення обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, призначення інших судових експертиз тощо. Визначено, що вчасно отримані результати судової експертизи із використанням поліграфа не тільки можуть виступати основою для побудови версій під час розслідування, визначення основних тактичних завдань і відповідних першочергових слідчих (розшукових) дій, а й входити у комплекс доказів, на яких ґрунтується обвинувачення. Зазначено, що можливості судової психологічної експертизи із використанням методики поліграфічного дослідження є унікальним способом реалізації права будь-якої особи підтвердити правдивість своїх

показань (в тому числі й алібі), зафіксувати свою позицію співпраці зі слідством, довести свою відкритість та ініціативність. Представлено перелік психофізіологічних аспектів, що можуть бути встановлені експертом під час застосування поліграфа в осіб, які перевіряються на причетність до правопорушення. До таких аспектів віднесено наступні: акцентуації особистості або схильності до вчинення окремих видів правопорушень; ознаки патологічних сексуальних відхилень (педофілії, герантофілії, некрофілії); ознаки наявності слідів у пам'яті особи про обставини вчинення нею злочину; ознаки перекручування, замовчування чи конструювання інформації. Розкрито бачення щодо комплексу заходів з підвищення перспективи широкого використання можливостей експертної технології використання поліграфа в процесі доказування в кримінальних провадженнях.

Ключові слова: поліграфолог, детектор брехні, перевірка на поліграфі, поліграфічні дослідження, сліди у пам'яті людини, діагностування психофізіологічних особливостей, експерт-поліграфолог, новітні досягнення науки і техніки.

Orlova T.A., Hanzha T.V., Volobuyev I.R. Prospects of drawing on the results of researches are with application of poligrrafe in finishing telling.

In the presented article general directions and prospects of drawing on the results of researches are exposed with application of lie-detector in the process of finishing telling in criminal realizations.

On the basis of the obtained data about economic feasibilities poligrafe and him software the list of spheres in that drawing on the results of such researches in Ukraine of most effective is exposed. The value of results of poligraf expert researches is reflected in the system of proofs. It is marked that except a tactical value in the process of finishing telling, the conclusion of expert can become founding of acceptance of such important decisions an inquisitional judge in realization, as realization of searches, temporal access to the things and documents, realization of complex of secret inquisitional (of criminal investigation) actions, setting of other judicial examinations and others like that.

Certainly, that the results of judicial examination got in time with the use of poligrafe not only can come forward as basis for the construction of versions during investigation and determination of corresponding near-term inquisitional (of criminal investigation) actions but also included in the complex of proofs that there is base on a prosecution. It is marked that possibilities of judicial psychological examination with the use of methodology of lie-detector research are the unique method of realization of right for any personality to confirm veracity of the testimonies (including alibi), fix the position of collaboration with investigation, to lead to the openness.

The list of psychical and physiology aspects, that can be set by an expert during application to the lie-detector for persons that is checked for involvement to offence, is presented. To such aspects, the following is attributed: to accentuation of personality or propensity to the feasant of separate types of offences; signs of pathological sexual perversions (paedophilias, necrophilias); presence of tracks bits are in memory of person about the circumstances of commission of crime; signs of twisting, saying nothing or constructing of information. Vision is exposed in relation to the complex of measures on the increase of prospect of deployment of possibilities of expert technology of the use of lie-detector in the process of finishing telling in criminal realizations.

Key words: lie-detector, poligrafexpert, poligraf researches, tracks in memory of man, diagnosing of psychical and physiology features, newest achievements of scitech.

Постановка проблеми. Люди здавна шукали способи розпізнавання правди і брехні, особливо у сфері боротьби із злочинністю. Правоохоронні органи завжди були зацікавлені в отриманні нових технічних засобів, які можна було б використовувати для ефективного отримання доказів під час розслідування злочинів. Розробка таких засобів або пристосування вже існуючих до вирішення задач кримінального судочинства,

а також розробка рекомендацій з їх використання є завданням науки криміналістики.

Сучасний ринок технічних приладів вражає досить широким вибором «детекторів брехні» різної вартості та базової комплектації. Спостерігається й активна популяризація застосування цих пристроїв у різних сферах життя людей, зокрема в підприємстві під час укладання угод, відборі та наймі працівників і, навіть, у вирішенні побутових питань між батьками й дітьми. Виробниками і торговими представниками у рекламних матеріалах робиться акцент на тому, що перевірки на поліграфі (тестування на детекторі брехні) дозволяють виявити будь-яку приховану інформацію або причетність особи до правопорушень. Зазначається, що сучасні поліграфи компактні, мають високу точність, а процес перевірки зводиться до звичайної бесіди. Чи насправді можливо знайти раціональний підхід до впровадження цієї технології в процес доказування?

Протягом багатьох років Міністерством внутрішніх справ України проводиться аналітична робота по узагальненню досвіду правоохоронних органів інших країн із використання поліграфа у розслідуванні злочинів з метою впровадження цього досвіду у вітчизняну практику.

Стан опрацювання проблематики. На даний час серед вчених криміналістів немає єдиного погляду щодо того, який статус мають результати досліджень із використанням поліграфа в системі доказів. Одні науковці (Беспалько І., Конюхова М., Мельник М., Тенешев В., Котис В., Калугін В., Книженко С., Сергєєва С.) вважають ці дослідження нетрадиційними методами (засобами, способами) доказування, а отримані результати орієнтовною для слідства інформацією [1; 2; 3; 4]. Інші вчені (Оначишич В., Хоменко М., Мотлях О., Корж Є., Скрябін О.) та частина практичних працівників називають цей пристрій «детектором брехні» і визнають технічні можливості поліграфа розпізнавати неправдиві покази [5; 6; 7; 8; 9].

Метою представленого дослідження є розкриття напрямів і перспектив використання результатів досліджень із застосуванням поліграфа у процесі доказування у кримінальних провадженнях. У роботі поставлено завдання висвітлити сфери використання результатів таких досліджень в Україні на підставі отриманих даних про технічні можливості поліграфа і його програмного забезпечення. Представлено також позицію щодо особливостей тактичних завдань, які можуть бути вирішеними за їх допомогою у процесі доказування у кримінальних провадженнях.

Виклад основного матеріалу. Досягнення у сфері досліджень психофізіологічних особливостей людей за допомогою поліграфа є загальновідомими у світі. З кожним роком зростає попит

на оновлення технічних можливостей поліграфа, удосконалення методики його застосування та системи підготовки спеціалістів (експертів) для роботи з цим приладом і відповідним програмним забезпеченням.

В Україні має місце така ж тенденція. Психодіагностичні дослідження із застосуванням поліграфічного апаратно-програмного забезпечення набули популярності у багатьох сферах життя нашого суспільства. Це й вирішення сімейно-побутових конфліктів з приводу зради у подружньому житті; встановлення корисливого мотиву при вступі у шлюб і головної мети дружини/чоловіка - після розлучення розподілити майно або мати аліментне утримання; перевірка матеріально-відповідальних осіб на підприємствах під час внутрішніх розслідувань та інші ситуації.

На державному рівні визнана важливість результатів досліджень із застосуванням поліграфа, оскільки нормативно закріплена обов'язкова процедура проходження цієї діагностичної перевірки кандидатів на посади в органи державної влади, зокрема у правоохоронні органи.

Так, відповідно відомчих нормативних актів кадрові спеціальні перевірки, проведення внутрішніх службових розслідувань та відбір кандидатів при прийнятті на службу до Збройних сил України та Міністерства Оборони [10], Національної гвардії України [11], Державного бюро розслідувань [12], Національної поліції України [13] повинні спиратись на результати вказаних досліджень. Про офіційний рівень визнання Україною методу діагностування психофізіологічних особливостей людей за допомогою поліграфа свідчать не тільки нормативно визначені підстави і порядок проведення таких досліджень, а й зареєстрована у Національному класифікаторі професій України професія експерт-поліграфолог (Розділ 2 Професіонали, код КП 2144.2) [14].

Для задоволення потреб слідчої і судової практики в рамках кримінальних та цивільних проваджень експертні установи серед інших видів судових експертиз організують проведення судових психологічних експертиз із використанням поліграфа [15].

Застосування експертом апаратно-програмної методики дослідження внутрішнього світу особи, а також слідів у її пам'яті дозволяє встановити важливі аспекти, які мають значення для організації та планування процесу доказування. Ми погоджуємось із позицією А.Ф. Волобуєва, який зазначав, що інформація отримана за допомогою поліграфа під час допиту не може використовуватись як доказ винуватості або невинуватості особи [16, с. 62-63]. Але ми зауважуємо на тому, що вчасно отримані результати судової

експертизи із використанням поліграфа не тільки можуть виступати основою для побудови версій під час розслідування, визначення основних тактичних завдань і відповідних першочергових слідчих (розшукових) дій, а й можуть входити у комплекс доказів, на яких ґрунтується обвинувачення.

Крім тактичного значення у процесі доказування, висновок експерта може стати підставою ухвалення слідчим суддею таких важливих рішень у провадженні, як проведення обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій, призначення інших судових експертиз тощо.

Слід звернути увагу на те, що у межах кримінального провадження правом будь-якої особи (підозрюваного, свідка, потерпілого) повинна бути можливість підтвердити правдивість своїх показань, в тому числі й алібі. Особа повинна мати можливість довести свою відкритість, проявити ініціативу у доведенні своєї непричетності до злочину, та зафіксувати свою позицію співпраці зі слідством. Можливості судової психологічної експертизи із використанням методики поліграфічного дослідження в цьому сенсі є унікальним способом реалізації такого права.

Під час досудового розслідування вказаний вид експертних досліджень дозволяє вирішити ряд ключових завдань при перевірці осіб, які підозрюються у причетності до правопорушення. На підставі отриманих даних про технічні можливості поліграфа та його програмного забезпечення нами сформовано наступний перелік психофізіологічних аспектів, які доступні до діагностування експертом.

1. *Наявність або відсутність у особи певної акцентуації*¹, тобто посиленних особистісних рис, які знаходяться у межах клінічної норми (не є психічним розладом), але сигналізують про певний розлад особистості, що має тенденцію до переходу у патологічний стан при певних умовах [17, с.6; 18].

Наприклад, посилена риса зневаги й ненависті до осіб з нетрадиційною орієнтацією або до жінок може свідчити про наявність внутрішньої мотивації на вчинення насильницьких чи сексуальних злочинів до таких категорій осіб. Відсутність емпатії (співчуття до людей або тварин, які страждають) сигналізує про схильність до садизму та отримання задоволення від спричинення болю іншим. Підвищена умотивованість на постійне особисте збагачення будь-якою ціною може виявляти схильність особи до шахрайства та інших корисливих правопорушень. Можуть бути й інші патерни, що прямо не підтверджу-

¹ Акцентуації характеру (від лат. *accentus* - наголос) - введене німецьким психологом К. Леонгардом поняття, що означає надмірну виразність окремих рис характеру та їхніх сполучень і становить крайні варіанти норми, що межують із психопатіями

ють мотив вчинення злочинів, але вказують на його потенційні ознаки та можуть свідчити про певну схильність до вчинення окремих категорій кримінальних правопорушень (насильницьких, корисливих, сексуальних).

2. *Наявність або відсутність ознак важких патологічних відхилень*, зокрема таких суспільно небезпечних сексуальних розладів, як педофілія, некрофілія, герантофілія, зоофілія тощо, які вказують на формування стійкого мотиву на вчинення насильницьких злочинів. На сучасному етапі показала свою ефективність у вирішенні цієї специфічної задачі методика демонстрації особі, яка піддається дослідженню з використанням поліграфу, спеціально підібраних психологом або психіатром ілюстрацій, фотографій та карток, сюжет яких викликає психофізіологічну реакцію у разі наявності зазначених патологічних сексуальних уподобань. Слід зауважити на тому, що особи, у яких діагностуються вказані небезпечні види перверсій, можуть не вчиняти злочини, але вони постійно стримуються від реалізації свого хворобливого потягу. Засобами стримування можуть бути медикаменти, перегляд порно контенту певного змісту, реалізація через певні дії у професії.

3. *Наявність або відсутність слідів у пам'яті про обставини вчинення злочину*. Завданням експерта є встановлення і фіксація даних про наявність спогадів у особи про деталі підготовки нею, вчинення та приховування злочину; або спогадів про вчинений щодо неї злочин; або спогадів про обставини, які спостерігала особа, як свідок. Об'єктом дослідження виступають сліди в пам'яті людини, тобто ті образи (візуальні, слухові, смакові, тактильні), які зафіксовані у зв'язку із подією злочину та можуть бути відновленими (пригаданими) під впливом стимулів-подразників (аудіовізуальної інформації).

4. *Ознаки перекручування, замовчування (утаювання) чи конструювання (придумування) інформації*. Перевірці піддаються раніше дані показання. На відміну від попереднього завдання, об'єктом дослідження є особливості роботи мозку під час прогнозування, спогадів інформації та її конструюванні.

Висновки. Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що наведений нами перелік психофізіологічних станів, які можуть бути діагностовано експертом-поліграфологом під час дослідження, звісно, не є вичерпним. На цьому етапі він може слугувати приблизним орієнтиром сучасних можливостей експертної технології використання поліграфу в процесі доказування в кримінальних провадженнях. На наше переконання, перспектива широкого використання результатів таких досліджень цілком залежить від офіційного затвердження методики використання програмного забезпечення поліграфу під

час судової експертизи, та удосконалення системи підготовки експертів в цій галузі. Хотілося би також підкреслити важливість готовності всіх експертів (не тільки поліграфологів) виступати в судових засіданнях під час розгляду справ із обґрунтуванням наданих висновків з точки зору своєї наукової позиції, кваліфікації та досвіду. Тільки так можна подолати практику виключення судами з системи доказів висновків експертів з огляду на їх «неточне формулювання, припущення чи низьку ймовірність даних».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Книженко С.О. Актуальні питання використання нетрадиційних методів розслідування злочинів. *Форум права* №4. 2011. С. 372-375, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_4_61 (дата звернення 12.12.2023).
2. Беспалько І.Л. Проблематика застосування гіпнозу як нетрадиційного засобу доказування у кримінальному процесі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. / голов. ред. Ю.В. Цуркан-Сайфуліна, Т. 29, МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 25-30. DOI <https://doi.org/10.32837/prnuola.v28i29.7122021> (дата звернення 14.12.2023).
3. Тенешев В. Нетрадиційні способи доказування злочинів, чи є перспектива? *Актуальні проблеми правознавства*. 2 (22)/2020, С. 160-165 (дата звернення 14.12.2023).
4. Калугін В.Ю. Нетрадиційні спеціальні знання як засоби збирання значимої для розслідування інформації. *Юридичний науковий електронний журнал* №4, 2016, С. 196-199.
5. Оначишич В. Правові підстави застосування поліграфу на приватному підприємстві. Приватне життя. *Liga Zakon* 16.11.2023 URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/223582_pravov-pdstavi-zastosuvannya-polgrafa-na-privatnomu-pdprimstv (дата звернення 17.11.2023).
6. Хоменко М. Використання поліграфу в розкритті та розслідуванні злочинів. *Підприємництво, господарство і право* № 10, 2020. С. 304-308. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/53.pdf> (дата звернення 17.12.2023).
7. Мотлях О.І., Корж Є.М. Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі в підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національну поліцію України : посіб. К. : Освіта України, 2017. 104 с.

8. Мотлях О.І. Нормативно-правове регулювання використання поліграфа правоохоронними органами зарубіжних країн. *Вісник. Серія: право та державне управління*. 2011. № 4. С. 169–173.
9. Скрябін О.М. Використання поліграфа у кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки», 2013. Випуск 1, Т.3. С. 189-194.
10. Інструкція про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затвердж. наказом Міністерства оборони України від 14.04.2015 р. №164, зареєстр. Мін'юст України від 29.04.2015 № 477/26922, ідентифікатор z0477-15, *Офіц. сайт Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0477-15> (дата звернення 17.12.2023).
11. Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України, затвердж. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.12.2016 р. №1285, зареєстр. Мін'юст України від 19.01.2017 № 80/29948, ідентифікатор z0080-17, *Офіц. сайт Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17> (дата звернення 17.12.2023).
12. Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в Державному бюро розслідувань, затвердж. постановою Кабінету міністрів України від 11.05.2017 р. №449, зареєстр. Мін'юст України від 11.05.2017 № 449, ідентифікатор 449-2017-п, *Офіц. сайт Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017> (дата звернення 17.12.2023).
13. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затвердж. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 13.11.2017 р. №920, зареєстр. Мін'юст України від 13.11.2017 № 920, ідентифікатор z1472-17, *Офіц. сайт Верховної ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17> (-дата звернення 17.12.2023).
14. Класифікатор професій України ДК 003:2010, затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.07.2010 р. № 327, ідентифікатор va327609-10, *Офіц. сайт Верховної ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10>(дата звернення 17.12.2023).
15. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень, Розділ IV «Психологічна експертиза» : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 N 1950/5, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 02 січня 2013 р. за N 1/22533. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/>(дата звернення 17.12.2023).
16. Волобуєв, А.Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*, 30(2), 2018, С. 55–63. <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-55>.
17. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2004. С. 13. (640 с.).
18. Леонгард К. Особистості із акцентуацією: Переклад с нім. під ред. В.М. Блейхера. 2-е вид. Київ: Вища школа. Головне видво, 1989. 375 с.